

התנדבות לקידוש השם – הביטוי העליון של "וחי בהם" (פיקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה).

וְשָׂרֵץ הַיָּאֵר, צִפְרָדְעִים, וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתָהּ, וּבְחֹדֶר מִשְׁכְּבָהּ וְעַל-מִטָּתָהּ; וּבְבֵית עֲבָדֶיהָ
וּבְעַמָּהּ, וּבְתַנּוּרֶיהָ וּבְמִשְׁאָרוֹתֶיהָ. (שמות ז, כח)

כידוע, פיקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה, מלבד שלש עבירות החמורות. דין זה נלמד (בגמרא ביומא פה, ב) מן הפסוק (ויקרא יח, ה): "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם אני ה'". וחי בהם – ולא שימות בהם". להלן, ננסה להעמיק בהבנת מושג זה, באמצעות עיון בשאלת ההתנדבות לקידוש השם, שמקורו בלימוד מפרשתנו.

נאמר בגמרא (פסחים נג, ב):

עוד זו דרש תודוס איש רומי: מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש - נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאין מצווין על קדושת השם, כתיב בהו (שמות ז') 'ובאו ועלו בביתך וגו' ובתנורך ובמשארותיך'. אימתי משארות מצויות אצל תנור - הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצווין על קדושת השם - על אחת כמה וכמה.

מפרשים התוספות:

"מה ראו חנניה מישאל ועזריה. פירש הקונטרס, מה ראו שלא דרשו 'וחי בהם ולא שימות בהן'. וקשה, דהא בפרהסיא הוה, ומסקינן בסנהדרין (עד, א) דלכולי עלמא בפרהסיא חייב למסור עצמו אפילו אמצוה קלה! ומפרש רבנו תם, דצלם זה שעשה נבוכדנצר, לאו עבודה זרה הוה, אלא אינדרטא שעשה לכבוד עצמו, ולכך קאמר: "מה ראו?"... ור"י מפרש: מה ראו - שלא ברחו; שהרי קודם המעשה היו יכולים לברוח, כמו שעשה דניאל..."

כלומר, התוספות מתקשים מהי השאלה "מה ראו", הרי זו חובה למסור את הנפש על קידוש השם? על כך עונים התוספות בשני תירוצים. הראשון הוא, שפסל זה לא היה עבודה זרה אלא אנדרטה, ולכן למרות שמעשיהם נחשבים לקידוש השם, מדוע לא נמנעו מכך משום "וחי בהם" ולא שימות בהם. התירוץ השני הוא, שהרי הייתה להם האפשרות לברוח, ומדוע העדיפו למסור את נפשם? לפי פירוש התוספות, תירוץ הגמרא הוא שחנניה מישאל ועזריה למדו מן הצפרדעים שנכנסו אל התנורים החמים למרות שיכלו ללכת למקומות אחרים, ובכל זאת לא נרתעו אלא התנדבו להקריב את עצמם כדי לקדש את השם.

המהרש"א מוסיף לבאר את דברי רש"י שמעיקר הדין היו פטורים מלמסור את נפשם, שיש לומר שלא היו שם עשרה מישראל, ואם כן אין זו פרהסיא, ואינם מצווים למסור את נפשם, אף על פי

שהיו יכולים לקיים מצות "קידוש השם", כיון שכמו בכל התורה, קיימא לן "וחי בהם" – ולא שימות בהם". על כך מוסיף המהרש"א:

ומיהו, קל וחומר פריכא הוא, דהצפרדעים, גם שלא היו מצווים על קידוש השם, מכל מקום קדשו השם, כיון שלא נצטוו על "וחי בהם"; אבל חנניה וחבריו, גם שהיו מצווים על קידוש השם בפרהסיא, מכל מקום הכא בצנעא דלא היו מצווין על קידוש השם, לא הוה להם למסור עצמן, כיון שנצטוו על "וחי בהם"!

האחרונים הוסיפו עוד להקשות על כך (ומהם, הפרי חדש בסי' הליקוטים עמ' רמא), שאם כפירוש רבינו תם, שלא הייתה זו כלל עבודה זרה, איך הותר להם למסור נפשם על כך רק כדי לקיים מצות קידוש השם? אמנם לשיטת התוספות (עבודה זרה כז, ב ד"ה יכול) מותר לאדם למסור את נפשו אפילו עבור שאר מצוות מלבד ג' החמורות, אך לשיטת הרמב"ם (הלכות יסודי התורה ה, ד) הדבר אסור! וכמו כן, לפירוש ר"י, שהיו יכולים לברוח, מדוע לא עשו כן? הרי פשוט הדבר שאדם שמכריחים אותו לעבוד ע"ז, ויכול לברוח במקום להיהרג – זו חובתו?

בכדי להבין את הצעד של חנניה מישאל ועזריה, עלינו לחזור להבנת המושג הבסיסי של "וחי בהם", ולהבין מדוע איסור עבודה זרה אינו נדחה מפני פיקוח נפש.

מהות הערך "וחי בהם"

שני כוחות מנוגדים פועלים בעולמנו. הכוח הראשון הוא "חיים", זהו כח הקדושה. הכח השני הוא "מוות", והוא כח הטומאה. הקדושה מעניקה חיים, פריחה וקיום בעולם, ואילו הטומאה מובילה לריקבון ולמוות. הקדושה מתקיימת בעולם באמצעות המצוות. האדם מחויב במצוות במטרה להשפיע על ידם לעצמו ולעולם כולו כוח של חיות ושגשוג. מטעם זה, המצוות לעולם אינן גוזרות על האדם מוות. זהו הבסיס של "אלה המצוות אשר יעשה אותן האדם וחי בהם", ולא שימות בהם. כך גם מבואר ברמב"ם בהלכות שבת, המבאר דין זה:

"כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י נכרים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם. אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם. ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם. הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם. ואלו האפיקורוסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר גם אני נתתי לכם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם".

על פי מובן זה, "וחי בהם", איננו מבטא הגבלה על מידת החיוב של האדם במצוות, אלא משרטט את התכלית העמוקה של המצוות: ריבוי של חיים. עבור כך, יש צורך לחיות. "חלל עליו שבת אחת בכדי שיקיים שבתות הרבה". התכלית היא המצוות וקיומן, בכדי להרבות חיים, ומשום כך נדחה עבירה מסוימת, בכדי לאפשר לאדם קיום של יותר מצוות והוספת כוח הקדושה – החיים- בעולם. מאחר שהקדושה שואפת להוספת חיים, הרי שבחיים עצמם יש קדושה. העברות נדחות בכדי לשמור על קדושת החיים.

וכך כותב הרב יוסף דב סולוביצקי זצ"ל:

הלכה זו היא סיסמת היהדות... אין דברי התורה מתנגדים לחוקי החיים והמציאות, כי לו היו מתנגשים עם העולם הזה והיו שוללים את ערך הקיום הממשי, הפיזיולוגי-ביולוגי, כי אז לא היו מכילים חסד, רחמים ושלוש אלא זעם ונקמה... מהלכות כאלו נובע ערך החיים הארציים על פי ההשקפה הישראלית, ועל פיהן אנו תופסים את כל ההדגשה וההתאמה של חיי שעה הבוקעות ועולות מתוך תורתה של היהדות. חיי שעה הופכים לחיי עולם, מתקדשים בקדושת הנצח ומתעלים.

בהקשר זה ניתן להבין את הייחודיות של הלימוד מן הפסוק של "וחי בהם" על פני הלימודים האחרים שהובאו בסוגיא ביומא, כפי שמשמע בגמרא, שמפסוק זה ניתן ללמוד גם על ספק פיקוח נפש, ואילו מפסוקים אחרים לא היה ניתן ללמוד זאת. כך מפרשים מהר"ם חביב (בתוספת יו"כ שם) והמנחת חינוך (מצוה רצו). אם "וחי בהם" היה בא ללמדנו על גבול החיוב לקיום מצוות, לא ברור מה היתרון של לימוד זה על פני לימוד אחר. אבל כאשר אנו מבינים כי "וחי בהם" בא ללמדנו על עיקרון חיובי, העמדת ערך פוזיטיבי של קדושת החיים כערך שמשתלב עם ערכי המצוות ואינו מנוגד להם, הרי שכתוצאה מכך ניתן ללמוד גם למקרה של ספק פיקוח נפש, שיש להתיר כל עברות שבתורה עבורו, בכדי להבטיח את התגשמותו של ערך קדושת החיים.¹

ערך זה של קדושת החיים המגולם בציווי "וחי בהם", קיים עד שהאדם ניצב בפני סיטואציה של עבודה זרה. עבודה זרה, אומר האר"י ז"ל (בטעמי המצוות פרשת יתרו), נקראת "זבחי מתים", מפני שאין בה חיות וקיום. בנקודה כזאת, בה האדם נדרש לבחור בין עבודה זרה לבין

¹ ראיית המושג של "וחי בהם" כערך חיובי המשותף עם קיום המצוות מבהירה גם מדוע לא שייך כלל זה בבני נח (עיין תוספות סנהדרין עד, א). אילו היה "וחי בהם" מבטא הגבלה על המחויבות לקיום מצוות, ניתן היה לומר כן גם בבן נח ושבוע מצוותיו; אך על פי ההבנה כי "וחי בהם" מבטא את ערך קדושת החיים הנובעת מהיכולת לקיים באמצעותם מצוות ובכך לקדש אותם, נבין כי בן נח, למרות מצוותיו, איננו שותף בערך עליון זה. על פי זה כותב המנחת חינוך (שם), כי לא הותר לו אלא מצב של פיקוח נפש ודאי, אבל לא מצב של ספק פיקוח נפש.

חייו, הרי שיש לו הזדמנות להביא לשיא את החיים שלו, באמצעות קידוש השם. כשהוא מקריב את עצמו, הוא למעשה בוחר בחיים, החיים המרוממים והקדושים שאין בהם אפילו מעט שבמעט מהודאה בעבודה זרה. כשהוא מתייצב מול העבודה זרה ומעדיף להקריב את חייו מאשר להתקרב אליה, זהו השיא של החיות אליה הוא יכול להגיע.

התנדבות לקידוש השם – על פי הבנה זו

בגמרא בברכות (טז, א) הובא המעשה ברבן גמליאל, שהיה קורא קריאת שמע בלילה הראשון לאחר שנשא אשה, אף על פי שהיה פטור מכך, וכבר אמר רשב"ג כי "לא כל הרוצה ליטול את השם יטול!".

אמרו לו תלמידיו: לימדתנו רבנו שחתן פטור מקריאת שמע? אמר להם, "איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים אפילו שעה אחת".

ובספר קול מבשר הביא על כך ביאור נפלא, ועל פי זה ביאר את המהלך של חנניה מישאל ועזריה, על בסיס היסודות שביארנו:

בשם אדמו"ר הרב הקדוש מוהרש"ב מפשיסחא זצ"ל, דרבי שמעון בן גמליאל איירי במי שרוצה להחמיר על עצמו, על זה קאמר לא כל הרוצה ליטול את השם, דצריך לידע בנפשו אם הוא ראוי והגון לזה, ורבן גמליאל השיב לתלמידיו איני שומע לכם וכו', כמו שאומר שאין שום אפשרות באופן שיעלה זה על רעיונו שלא לקרות קריאת שמע ולבטל ממנו מלכות שמים אפילו שעה אחת. ומי שהוא מרגיש בעצמו שאין שום אפשרות ומציאות בעולם אצלו כלל שלא לקרות קריאת שמע, ממילא שהוא מותר לקרות, ואין צריך לשער בעצמו אם הוא ראוי והגון לזה, אפילו שהוא עצמו בתכלית הענוה, כיון שהוא מרגיש בעצמו שאי אפשר לו שלא לקרות קריאת שמע.

והנה בסברא זו יש לומר על כל עניני מסירות נפש, אפילו באופן שהוא פטור על פי הדין, והתורה אמרה 'וחי בהם', אולם אם אדם מרגיש בעצמו שאי אפשר לו בשום אופן לעבור ח"ו על עבירה, ממילא שאין לומר נגד זה 'וחי בהם', דהא איש כזה אינו מרגיש בעצמו שום חיות זולת בקיום המצות. ואם ח"ו יעבור עבירה אין חיותו נחשבת אצלו לכלום. וממילא שמותר למסור עצמו אף בצנעא ובשאר עבירות חוץ משלש המבוארות.

וזה היה פשוט וברור אצל חנניה מישאל ועזריה. אך על ענין זה בודאי גם כן צריך לימוד מן התורה, ועל זה קאמר דנשאו קל וחומר מהצפרדעים וכו', וכמו כן היה הלימוד מצפרדעים, דהגם שלא נצטוו על קידוש השם ובטבעם להיות תמיד במים, היפוך האש,

אף על פי כן בכדי שיתקדש השם על ידם, היה רצון השמים שתתהווה בהם ובטבעם חיות כזו שילכו למקום האש ולהשרף, מזה למדו חנניה מישאל ועזריה בקל וחומר, שיש ממש בדבר, והוא על פי התורה, כשאדם מרגיש בעצמו שאין לו שום חיות אחרת זולת בקיום המצוות. ואם יתרמי שעל ידי כך יהיה מוכרח להטיל עצמו לאש, אין זה כמוסר עצמו למיתה בדבר שהוא פטור ממנו, אלא אדרבא, זה הוא עיקר חיותו, ולא סגי ליה בלאו הכי.

דוגמא מופלאה לרעיון זה אנו מוצאים בהתנהגותו של רבי עקיבא ברגעיו האחרונים :

בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה. והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: "רבינו, עד כאן?! אמר להם: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, "בכל נפשך" - אפילו נוטל את נשמתך. אמרתי, 'מתי יבא לידי ואקיימנו!' ועכשיו שבא לידי - לא אקיימנו?" היה מאריך באחד, עד שיצתה נשמתו ב'אחד'. יצתה בת-קול ואמרה, אשריך ר"ע שיצאה נשמתך באחד. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: זו תורה וזו שכרה? ממתים ידך י"י ממתים (תהלים יז) וגו'! (כלומר - האם זהו שכרו של רבי עקיבא, להיות מן המתים?) אמר להם: "חלקם בחיים" (זהו סיומו של הפסוק).

מה הייתה כוונת תלמידי רבי עקיבא בשאלתם "עד כאן?" מדוע שלא ימסור רבי עקיבא את עצמו בקריאת שמע? מבאר המהרש"א, שגם במקרה של רבי עקיבא לא היה לו חיוב למסור את עצמו על קידוש השם, ורבי עקיבא החמיר על עצמו, "ואפשר שזהו שאמרו לו תלמידיו "רבי עד כאן", דהיינו - וכי עד כאן חייב אדם למסור עצמו גם בשאר מצוות? והשיב להם - כל ימי הייתי מצטער וכו' ורצוני להחמיר על עצמי גם בשאר מצוות".

רבי עקיבא מסביר לתלמידיו, כי רגע זה של מסירות הנפש איננו רגע של מוות כלל ועיקר, אלא רגע השיא של החיים, הממשיך את הקו של כל חייו, "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא מקרא זה לידי ואקיימנו", אין כאן סתירה ל-"וחי בהם", אלא להיפך - הגשמה מוחלטת שלו. וכך גם עונה הקב"ה למלאכים התמהים, האם כך ראוי לרבי עקיבא, שיהיה חלקו עם המתים במוות כה אכזרי? תשובה הקב"ה היא "חלקם בחיים", מסירות נפשו של רבי עקיבא כל כולה חיים היא, אין בה מוות כלל.

